
А. КОСТРУБА

*доцент кафедри цивільного і трудового права
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського
кандидат юридичних наук, доцент*

УДК 347.13

Правоприпинення як стадія механізму правового регулювання цивільних правовідносин

Стаття присвячена розгляду місця та ролі правоприпинення в механізмі правового регулювання майнових відносин. Проаналізовано розуміння механізму правового регулювання у вузькому та широкому сенсі, досліджено елементи та стадії механізму правового регулювання. Встановлено місце правоприпинення в механізмі правового регулювання майнових відносин залежно від підстави їх припинення.

Ключові слова: правоприпинення, механізм, правове регулювання, юридичні факти.

Питання механізму правового регулювання справедливо можна вважати міжгалузевим, адже по суті основною функцією права є упорядкування суспільних відносин, що виникають між особами, а тому норми кожної галузі права певним чином відображають основи побудови всієї системи права. У зв'язку з наведеним механізм правового регулювання, властивий конкретній окремій галузі права, не може не відображати фундаментальні основи аналогічних механізмів інших галузей права.

Разом із тим слід зазначити, що аналіз наукових праць, присвячених

дослідженню механізму правового регулювання, показав, що останнім часом це питання вийшло з кола інтересів вчених-цивілістів. Фундаментальні дослідження у цій сфері проводилися лише теоретиками цивільного права, зокрема, О. О. Красавчиковим, М. М. Агарковим та ін. Однак сучасні представники науки цивільного права надають перевагу дослідженням окремих прикладних питань цивільного права, залишаючи поза увагою їх фундаментальні першооснови. Зважаючи на наведене, а також враховуючи ту обставину, що механізм припинення ци-

вільних прав та обов'язків не знайшов належного висвітлення на сторінках наукових видань, ми вважаємо за потрібне розглянути його фундаментальні першооснови, що може бути корисним для з'ясування особливостей динаміки та припинення багатьох юридичних процесів.

Питання механізму правового регулювання ставали предметом розгляду таких вчених, як О. І. Бобилев, О. М. Запорожець, Г. В. Кикоть, В. М. Костюк, В. М. Кравчук, В. Г. Красовська, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданик, В. М. Манько, С. О. Сарновська, О. Ф. Скакун, Т. І. Тарахонич, В. Н. Хропанюк, М. В. Цвік.

Метою нашого розгляду є визначення місця та особливостей функціонування конструкції правоприпинення в механізмі правового регулювання майнових відносин.

Теоретичне дослідження проблем механізму, за допомогою якого ідеальні положення правових норм трансформуються в реальне суспільне життя, є традиційними для радянської й пострадянської правової науки другої половини ХХ – початку ХХІ ст. [1, с. 47], і як вдало зауважила С. О. Сарновська, на цей час відбуваються своєрідний ренесанс, а також нове бачення цієї проблематики [2, с. 43].

Уперше категорія «механізм правового регулювання» з'явилася в роботах М. Г. Александрова [3, с. 82; 1, с. 48].

Характеризуючи певний процес, механізм правового регулювання цілком логічно наділений ознакою стадійності, оскільки як будь-яке динамічне явище має свій початок та кінець. У той же час особливістю припинення прав, обов'язків або правовідносин є те, що на час такого припинення відповідні юри-

дичні явища повинні існувати, оскільки в іншому разі не буде що припиняти.

На сьогодні в юридичній літературі не існує єдиного уніфікованого погляду на елементи механізму правового регулювання, його стадії та порядок припинення відповідних правових явищ. Їх розуміння достатньо багатогранне. У зв'язку з цим у подальшому нашому аналізі механізм правового регулювання ми розглядатимемо з позицій, запропонованих С. О. Сарновською, однак із деякими уточненнями. Так, вчена розглядає «механізм правового регулювання» у двох аспектах: вузькому і широкому. У вузькому розумінні як систему юридичних засобів, яка повинна привести суспільні відносини у відповідність із визначеними державою моделями поведінки. У широкому розумінні – як сукупність безпосередньо соціальних та юридичних засобів об'єктивації і реалізації норм природного права, що покликані забезпечити стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання суспільних та індивідуальних інтересів членів соціуму з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості, а також реалізації її прав і свобод [2, с. 46].

У такому ключі механізм правового регулювання у вузькому розумінні зводиться до суто певної сукупності елементів, які мають об'єктивний характер і з урахуванням загальних вимог до суб'єктів цивільного обороту (беручи до уваги основні суб'єктивні особливості суб'єктів, на яких поширюється дія певної норми), які в сукупності забезпечують досягнення мети правового регулювання – належну дію відповідних правових моделей і спричинення відповідних наслідків. Такими елемен-

тами є норма права, правовідносини, юридичні факти та акти правореалізації. У широкому значенні механізм правового регулювання включає в себе вузьке розуміння такого механізму, а також супроводжувальні елементи, що виходять за межі сучасного об'єктивістського інструментального бачення, а саме правосвідомість як об'єкт впливу правового регулювання, правові цінності, правові ідеали та правові стимули як способи досягнення факультативної мети правового регулювання – виховання або стимулювання.

При цьому, як ми зазначили, правове регулювання являє собою процес, а тому складається з певної кількості стадій, що темпорально розташовані в певній послідовності.

Перша стадія правового регулювання суспільних відносин розпочинається, коли держава доходить висновку про необхідність охоплення тих чи інших відносин нормами права і створює ці норми. Держава контролює систему відносин, що виникають у суспільстві, оцінює їх із точки зору справедливості, доцільності тощо. Якщо держава дійде висновку щодо необхідності втрутитися в суспільні відносини, то вона одразу реагує на них прийняттям відповідних нормативно-правових актів або утворенням певних норм. За таких умов діяльність суб'єктів можлива лише у способи, визначені державою [4, с. 107]. На цьому етапі у норм права виникає правова модель юридичного факту, тобто правова сторона фактичного явища реальної дійсності. Розраховується на те, що конкретне явище збігається з цією правовою моделлю, і в силу цього набуває юридичного значення і породжує

певний наслідок, також передбачений у цій нормі.

Друга стадія механізму правового регулювання характеризується виникненням прав і обов'язків у конкретних суб'єктів на основі дії правових норм. Уже на стадії створення правових норм відповідні суб'єкти правотворчості передбачають, які права та обов'язки матимуть учасники правовідносин і закріплюють їх у нормі права [4, с. 107]. На цій стадії має місце обставина реальної дійсності, яка, збігаючись зі своєю правовою моделлю, набуває статусу юридичної і тягне за собою відповідні юридичні наслідки. Саме в цей час конкретна обставина дійсності підпадає під дію правової норми.

Третя стадія правового регулювання полягає в реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, коли права і обов'язки конкретних учасників суспільних відносин здійснюються на практиці.

Вважається, що з останньою стадією досягається безпосередня мета правового регулювання такого суспільного правовідношення [4, с. 107–108], оскільки саме на цій стадії правова програма, закріплена в положеннях законодавства, завершує свою реалізацію і фактично припиняється. Таким чином, саме факт виконання програми, передбаченої нормами права, і служить точкою, яка є останньою для відповідної моделі. На цьому ж етапі відбувається припинення права або правовідносин, тобто настає наслідок, передбачений у нормі права, яка містить і правову модель реальних обставин життя завдяки настанню юридичного факту.

Зважаючи на наведене, можна зробити одразу декілька висновків. По-перше, правоприпинення є невід'ємною

частиною механізму правового регулювання, оскільки з ним можуть бути пов'язані якщо не припинення прав та обов'язків сторін, то щонайменше припинення дії механізму правового регулювання конкретної ситуації. Крім того, реалізація учасниками цивільних правовідносин своїх прав також може розглядатися як юридичний факт, що спричиняє наслідок у формі припинення прав, обов'язків та правовідносин у цілому. По-друге, правоприпинення в такому ключі може розглядатися як наслідок дії відповідного юридичного факту і як елемент останньої стадії правового регулювання.

Якщо казати про роль юридичних фактів у стадії правового регулювання, то вони пов'язані з кожною з них. На першій стадії створюється потенційна можливість для виникнення юридичного факту, якого ще немає, оскільки на стадії нормотворчості створюється лише юридична складова юридичного факту, яка в майбутньому має бути доповнена фактичною. На другій стадії, тобто на стадії виникнення прав та обов'язків, юридичний факт виступає в ролі необхідної та достатньої підстави для такого виникнення. Тобто саме юридичний факт є з'єднувальним елементом між першою та другою стадіями механізму правового регулювання, крім того, з огляду на такі особливості цей юридичний факт є правовстановлюючим. На третій стадії юридичний факт є необхідною підставою для припинення дії механізму правового регулювання, а тому і відповідних прав та обов'язків сторін (правовідносин), у зв'язку з чим має характер правоприпиняючого.

Кожна наведена стадія може розглядатися як окрема мікросистема, або су-

купність мікросистем інструментально-го характеру. Тобто у зв'язку з тим, що механізм правового регулювання є діяльнісною системою, яка виявляється саме у своєму функціонуванні, він складається з окремих мікромеханізмів, зокрема, механізму правотворчості, механізму правовстановлення або виникнення права та механізму правореалізації, що поєднується з механізмом правоприпинення. Крім того, у межах дії цих механізмів можуть мати місце й інші мікромеханізми, наприклад, механізм дії норми права тощо.

Таким чином, у цілому механізм правового регулювання складається з окремих механізмів, а етапи механізму правового регулювання – з трьох основних етапів, кожен з яких має свої етапи, що утворюють підетапи механізму правового регулювання. Що стосується предмета нашого розгляду, то побудова найбільш повної картини і реалізація поставленої мети може бути забезпечена шляхом аналізу саме третього етапу механізму правового регулювання.

Отже, механізм правоприпинення є невід'ємною частиною механізму правового регулювання, оскільки реалізація прав та обов'язків сторін і повне «вичерпування» змісту правовідносин спричиняє наслідок у вигляді їх припинення, у зв'язку з чим можна стверджувати, що завершальним етапом і, умовно кажучи, індикатором досягнення мети правового регулювання є функціонування механізму правоприпинення і його логічне завершення у формі спричинення наслідків, які виявляються у припиненні прав, обов'язків або правовідносин.

По суті юридичними наслідками дії механізму правоприпинення є припи-

нення окремих прав та обов'язків учасників цивільних правовідносин або правовідносин у цілому.

У той же час слід зробити невеличку поправку щодо самого механізму правового регулювання. Як було зазначено, останнім його етапом є реалізація прав та обов'язків сторін правовідносин. Однак, на нашу думку, у деяких випадках останнім етапом механізму правового регулювання може бути етап правозастосування, який може підмінити етап правореалізації, наприклад у разі прийняття відповідним органом державної влади акта, внаслідок якого припиняються права та обов'язки певної групи осіб, приміром, у разі прийняття закону про націоналізацію. За таких умов правове регулювання відносин власності окремої групи осіб припиниться стадією правозастосування, якщо відповідні суб'єкти владних повноважень вчинять відповідні дії.

Більше того, треба зважати на той факт, що в деяких випадках механізм правового регулювання може припинити свою дію внаслідок настання певної обставини, яка має характер юридичного факту події і в такому разі припинення дії механізму правового регулювання і прав та обов'язків сторін правовідносин відбувається об'єктивно без етапу правореалізації або правозастосування, а внаслідок лише прямої та безпосередньої дії відповідних положень законодавства, що були спроектовані на першому етапі функціонування механізму правового регулювання. Однак, зважаючи на це, чи можна говорити в такому разі, що функціонування механізму правового регулювання припиняється на другій стадії – тобто на стадії виникнення прав та обов'язків учасників цивільних право-

відносин, а фактично з механізму правовстановлення? Звичайно, що ні. Адже механізм правовстановлення не може бути одночасно і механізмом правоприпинення для одних і тих самих прав, бо в такому разі він нейтралізує дію самого себе і виходить, що припинення прав відбувається вже на стадії встановлення юридичних моделей юридичних фактів, коли ще прав та обов'язків немає, а отже, і нема що припиняти.

Зважаючи на наведене, ми все ж таки схилиємося до думки, що в цілому можна виділити два типи механізму правового регулювання. Перший тип є традиційним і він реалізується, якщо у правовідносини не втручаються інші об'єктивні обставини. Такий механізм правового регулювання проходить три основних етапи – етап фіксації правових моделей, етап виникнення прав та етап правозастосування чи правореалізації. За наведених обставин факт реалізації або застосування права по суті є юридичним фактом, який служить відправною точкою дії механізму правоприпинення. У зв'язку з цим у такому механізмі правоприпинення є частиною механізму правозастосування або правореалізації. Другим типом механізму правового регулювання є механізм, у функціонування якого втручаються об'єктивні обставини дійсності, у зв'язку з чим не дають традиційному механізму відбутися повністю і перейти від стадії виникнення прав та обов'язків до стадії правореалізації чи правозастосування. Після етапів створення норм права та виникнення прав і обов'язків учасників цивільних правовідносин, у такому разі, настає третій етап – правоприпинення, який представлений

функціонування окремого механізму правоприпинення (а не правореалізації чи правозастосування як у першому випадку). За таких умов етап правореалізації чи правозастосування підміняється етапом правоприпинення.

Це класичні механізми правового регулювання, в яких залежно від обставин і розвитку конкретних правовідносин третім елементом може бути або механізм правореалізації (правозастосування), або механізм правоприпинення. У першому випадку механізм правоприпинення є невід'ємною частиною механізму правореалізації або правозастосування, таким собі мікромеханізмом, який не має самостійного значення, а у другому випадку – окремим самостійним механізмом і стадією механізму правового регулювання. Варто звернути увагу, що за наявності стадії правореалізації та правозастосування механізм правоприпинення не може розглядатися окремо як четверта стадія, оскільки такий поділ матиме умовний характер, адже не можна розірвати юридичний факт (причину) та його наслідок в два етапи. За таких умов правореалізація (правозастосування) є правоприпиняючим юридичним фактом, який має спричиняти наслідки в межах цього ж етапу. Крім того, у протилежному випадку правореалізація в цілому розглядатиметься як окрема стадія, а потім як початок ще й четвертої стадії.

Беручи до уваги вищенаведене, можна стверджувати, що всі три такі конструкції, що входять до структури механізму правового регулювання майнових відносин, можна розглядати як способи та засоби досягнення мети правового регулювання, оскільки без цих систем її досягнення неможливе.

У такому ракурсі слід зазначити, якщо співвіднести мету правового регулювання, мету механізму правового регулювання і мету правоприпиняючих фактів, то вони співвідносяться як загальне і часткове. Основною метою правового регулювання є упорядкування суспільних відносин. Метою механізму правового регулювання є задоволення інтересів суб'єктів права, встановлення та забезпечення правопорядку, а основною метою правоприпиняючих юридичних фактів є викликання настання найближчого наслідку – припинення права, правовідносин або певного юридично значущого стану. Тому виходить, що в загальному вигляді кінцевою метою правового регулювання є настання певного наслідку за посередництвом правоприпиняючих юридичних фактів для суб'єктів права. І настання саме бажаного наслідку забезпечує правопорядок і упорядкування суспільних відносин правом.

Підводячи межу під питаннями «механізмів» правового регулювання майнових відносин, слід зазначити, що саме механізм правового регулювання в розглядуваному нами ракурсі є найбільш широким поняттям серед інших механізмів, які лише конкретизують його частину і обумовлюють відповідний ракурс розгляду в абстрагуванні від всього механізму правового регулювання і його інших елементів.

При цьому в основу функціонування механізму правового регулювання та всіх інших механізмів покладено юридичні факти. Саме вони, будучи самостійним елементом механізму правового регулювання, приводять останній у дію.

У цілому можна стверджувати, що механізм правового регулювання майнових

відносин в аспекті стадій свого існування може мати дві форми. Перша має традиційний характер і складається зі стадій закріплення правових моделей поведінки в нормах права (нормотворення), виникнення прав, обов'язків та правовідносин (правовстановлення) та реалізація прав чи застосування нормативних положень (правореалізація чи правозастосування). Припинення відповідних прав обов'язків та правовідносин у такому разі відбувається з акта правореалізації чи правозастосування. Механізм правоприпинення

входить до складу механізму правореалізації чи правозастосування.

Друга форма механізму правового регулювання характеризується тим, що припинення прав відбувається не з актів правореалізації чи правозастосування, а з подій. У такому разі третім етапом механізму правового регулювання буде не правореалізація чи правозастосування, а безпосередньо правоприпинення, підставою чого є відповідний правоприпинюючий юридичний факт у формі події.

Список використаної літератури

1. Погрібний С. О. Поняття механізму досягнення мети правового регулювання цивільних відносин / С. О. Погрібний // Пробл. законності : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 84. – С. 47–52.
2. Сарновська С. О. Механізм правового регулювання та його подвійне тлумачення / С. О. Сарновська // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2004. – № 12 (38). – С. 43–51.
3. Красовська В. Г. Механізм правового регулювання як система правових засобів / В. Г. Красовська // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. – 2009. – Вип. 43. – С. 81–87.
4. Бобылев А. И. Механизм правового воздействия на общественные отношения / А. И. Бобылев // Государство и право. – 1999. – № 5. – С. 104–109.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2013.

Коструба А. Правопрекращение как стадия механизма правового регулирования гражданских правоотношений

В статье рассмотрены место и роль правопрекращения в механизме правового регулирования гражданских правоотношений. Проанализировано понимание механизма правового регулирования в узком и широком значении, рассмотрены элементы и стадии механизма правового регулирования. Установлено место правопрекращения в механизме правового регулирования имущественных отношений в зависимости от основания для прекращения.

Ключевые слова: правопрекращение, механизм, правовое регулирование, юридические факты.

Kostruba A. The right-deprivation as a stage of legal regulation mechanism of civil relations

The article is devoted to the analysis of place and role of right – deprivation in legal regulation mechanism of civil relations. The author accomplished understanding of legal regulation mechanism of civil relations in wide and particular means, considered over the elements and stages of such mechanism. The place of right – deprivation in legal regulation mechanism of civil relations is found out.

Key words: right-deprivation, mechanism, legal regulation, jural facts.